

Lyrovienė S. ir Lyrovas V. Lietuvių grožinė literatūra TSRS tautų kalbomis. Vertimų bibliografija. 1940—1965. V., „Vaga“, 1968, 735 p.

Lietuviškųjų bibliografinių leidinių lentyna neseniai pasipildė dar vienu reikšmingu darbu. Tai stambi lietuvių literatūros vertimų į TSRS tautų kalbas bibliografija, kurią sudarė S. Lyrovienė ir V. Lyrovas. Teisūs bibliografijos sudarytojai, leidinio pratarmėje pažymėję, jog „lietuvių literatūros vertimų į TSRS tautų kalbas gausumas ir įvairumas jau seniai reikalauja apibendrinančio informacinio vadovo...“ (p. 5). Vertinant šitokio pobūdžio bibliografinį leidinį, ypač svarbu aptarti jo visuomeninę paskirtį ir reikšmę, o kartu struktūros ir panaudotos medžiagos patikimumo bei pilnumo klausimus.

Į aptariamąją bibliografiją įtraukti aprašai maždaug šešių tūkstančių lietuvių grožinės literatūros ir tautosakos tekstų vertimų (neskaitant recenzijų)¹. Vien šis skaičius nekvalifikuojama, kaip per ketvirtį amžiaus išsiplėtė lietuviškojo meninio žodžio geografija. Leidinyje užfiksuoti maždaug septynių šimtų lietuvių autorių — ir įžymiųjų, ir pradedančiųjų rašytojų — kūriniai, išversti į 29 TSRS tautų kalbas. Šie įspūdingi skaičiai ryškiai atskleidžia lietuvių literatūros paplitimą, daugialypius ryšius ir sąveikas. Tad šis reiškinys gali būti studijuojamas įvairiais aspektais (pvz., tam tikro autoriaus vertimai į TSRS tautų kalbas; lietuvių literatūra ir folkloras tam tikra kalba; įžymūs lietuvių literatūros vertėjai ir pan.).

Bibliografijoje užfiksuotos medžiagos panaudojimo diapazonas labai platus: ji gali tenkinti literatūros mokslo ir istorijos, in-

formacijos, bibliografavimo, propagandos, populiarinimo ir kitas reikmes. Iki bibliografijos pasirodymo, tyrinėjant lietuvių literatūros pasiklidimą TSRS tautų tarpe, skaitytojas buvo priverstas verstis epizodine medžiaga, sukaupta didžiųjų bibliotekų bibliografiniame aparate, arba ryžtis peržiūrėti dešimtis „Tarybinės liuanikos metraščio“ komplektų. Lyginant su „Tarybinės liuanikos metraštyje“ registruojamais grožinės literatūros aprašais², S. ir V. Lyrovų sudaryta bibliografija žymiai platesnė — į ją pateko ir respublikos teritorijoje rusų, lenkų ir kt. kalbomis išspausdinti lietuvių autorių kūriniai, nekaltant jau apie racialesnę, negu metraščiuose, medžiagos išdėstymo sistemą. Tad, išėjęs šiam leidiniui, nebėra reikalo peržiūrėti „Knygų metraščio“, „Žurnalų ir laikraščių straipsnių metraščio“, „Gaidžių metraščio“, o kai kuriais atvejais ir „Recenzijų metraščio“ komplektus, nekaltant jau apie visasąjunginius leidinius. Šiuo atžvilgiu S. ir V. Lyrovų bibliografija — naujas reiškinys mūsų bibliografinių leidinių sistemoje.

Bibliografijoje pateikta medžiaga galės būti naudojama bibliografinio darbo praktikoje ne tik mūsų respublikoje. Ja galima bus naudotis didžiosiose šalies bibliotekose bei informacijos centruose kaip vertingu informacijos šaltiniu, taip pat ruošiant naujus lietuvių literatūros rinkinius (arba naujų kūrinių vertimus). Leidinio pradžioje, po pratarmės lietuvių kalba, pateiktas rusiškas jos vertimas (p. 9—12),

¹ Užregistruotų tekstų skaičius maždaug 2—3 kartus viršija bibliografinių pozicijų skaičių: daugelį (apie 300) leidinių atskleidžiama analitiniu būdu.

² „Tarybinės liuanikos metraštyje“ registruojama grožinė literatūra apibendrinta išsamiame V. Lyrovo, vieno iš aptariamąją bibliografijos sudarytojų, straipsnyje: Лирова В. Отражение произведений художественной литературы в «Летописи советской литуаники» (за 1951—1960 годы). — Библиотекнинкстės ir bibliografijos klausimai. Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. T. 2, 1962, p. 49—71.

turinis pateiktas irgi dviem kalbomis, tad leidykla turėjo būti nuosekli iki galo ir pateikti antraštinį knygos puslapį paraleliai lietuvių ir rusų kalbomis: tatai užtikrintų didesnę leidinio paplitimą sąjunginiu mastu³.

Leidinio struktūra racionali ir paprasta: medžiaga skirstoma į 9 skyrius (pagal sudarytojų nustatytą skaičių TSRS tautų kalbų, į kurias išversti lietuvių literatūros kūriniai). Skyriuose medžiaga grupuojama į poskyrius: antologijos ir rinkiniai (1), atskirų autorių kūriniai (2), tautosaka (3). Sudarytojams teko atlikti didelį darbą, identifikuojant lietuviškus tekstus. Šis darbas privalėjo gilesnių tekstologinių tyrimų ir atidumo, o kartu padidino leidinio mokslinę vertę. Sudarytojų kruopštumą rodo kad ir toks pavyzdys. Įrašas Nr. 1952 fiksuoja S. Nėries „Rinktinę“ rusų kalba (M.-L., 1951). Čia išspausdintas eilėraščio „Zvaigždutė“ vertimas, kurio autorius — ne Salomėja Nėris. Sudarytojai lakoniškoje pastaboje pažymi: „Neteisingai priskirtas S. Nėriai. Autorius — L. Stepanauskas“ (p. 263). Sudarytojai fiksuoja nustatytus atvejus, kai lietuvių autoriai rašė savo kūrinius rusų kalba (be J. Janonio, tai dar J. Baltušis, Liudas Gira, V. Mačiuika, J. Paleckis ir kiti). Ruošiant mokslinio-pagalbinio pobūdžio bibliografiją (pvz., personaliją), iš sudarytojų galėtume pareikalauti platesnių tekstologinių patikslinimų. Tai atvejai, kai fiksuojamos ištraukos iš plačios apimties kūrinių (įrašas Nr. 1789 — V. Mykolaičio-Putino romano „Sukilėliai“ skyriaus vertimas į rusų k. — nenurodomą koks skyrius; įrašas Nr. 2707 — P. Cvirkos „Frank Kruk“ ištrauka rusų k. — nenurodyta ištraukos vieta knygoje, ir dar daugiaujan panašaus tipo įrašų). Palyginti daug aprašų, kuriuose nustatytas prozos kūrinių arba eilėraščių vertėjas, — tai daugeliu atveju yra plačių tyrimų reikalaujantis darbas, todėl natūralu, kad sudarytojai apsiribojo publikacijose pateik-

tais duomenimis. Šie duomenys būtų žymiai padidinę bibliografijos sudarymu skirtu laiko sąnaudas. Bibliografija labai ryškiai atskleidžia didelės grupės žymių poetų ir vertėjų pastangas pateikti kokybiškus lietuviškų tekstų vertimus. Pavyzdžiui, A. Baltakio eilėraštis „Leninas Vilniuje“ į rusų kalbą verstas net septyni kartus.

Tinkamai pateikta pagalbinių rodyklių sistema (grožinių kūrinių autorių, vertėjų pagal kalbas ir visų kitų) įgalina greitai ir įvairiais aspektais pasinaudoti bibliografijoje sukaupia informacija. Vietos tau pėmo sumetimais, naudojant suvestinį aprašą, pagalbinių rodyklių vaidmuo yra ypač didelis, todėl dvi pirmosios — grožinių kūrinių autorių ir vertėjų — rodyklės yra pagrindinis raktas, siekiant išsiaiškinti esminius klausimus (pvz., į kurias kalbas išversti tam tikro autoriaus kūrinius; kurių rašytojų kūrinius vertė tas arba kitas vertėjas ir pan.). Rodyklėse pastebėta tik keletas metodškai ginčytinų sprendimų. Įrašo Nr. 803 (K. Donelaičio „Raštai“ rusų k.) įžanginio straipsnio autorius V. Mykolaitis-Putinas pateko ne į rodyklę „Kitos pavardės rodyklėje“, o į „Grožinių kūrinių autorių rodyklę“ (beje, rodyklėje nėra ir nuorodos: Putinas V. — žr. Mykolaitis-Putinas V.). Šis pavyzdys ne vienintelis: taisyklė, nors nerašyta, nepaaiškinta, o tuo pačiu ir nepagrįsta, kad sudarytojai pratarmių ir įžangų autorius įjungia į „Grožinių kūrinių autorių“ tarpą, kai tie asmenys lygiagrečiai yra ir meninių kūrinių autoriai (įrašai Nr. 797, 1969, 1972 ir kiti). Į „Vertėjų“ rodyklę patenka asmenys ir vertė lietuvių kūrybą, ir lygiagrečiai rašė įžanginius straipsnius (Nr. 7, 14 ir kiti). O kai įžangos autoriais yra tu asmenys (pvz., įrašas Nr. 636 — J. Šimkus ir P. Gelbakas, vienas jų patenka į „Grožinių kūrinių autorių“ rodyklę, o kitas — į rodyklę „Kitos pavardės bibliografijoje“). Neapibrėžta, neapibūdinta „Pratarmėje“

³ Dabartinėmis sąlygomis Visasąjunginiai Knygų rūmai rusiškos spaustinės kortelės nepateiks, nors rusiškoji bibliografijos dalis sudaro didesniąją leidinio dalį.

rodyklės „Kitos pavardės bibliografijoje“ paskirtis ir apimtis daro ir daugiau neišskumų. Įrašė Nr. 2989 išvertęs eilėmis pasaką „Šaltis ir šaltelis“ poetas S. Michalkovas įjungtas ne į „Vertejų“, „Autorių“, o į „Kitų pavardžių“ rodyklę.

Čia paminėti keli pavyzdžiai patvirtina teiginį, jog netgi aukštos kvalifikacijos bibliografams-profesionalams yra sunku iki galo išspręsti problemas, kurias diktuoja bibliografuojamoji medžiaga. Tai pasakytina ir apie medžiagos išdėstymo sistemą vieno autoriaus vertimų į vieną kalbą ribose. Teminis, žanrinis, chronologinis, pagaliau, abėcėlinis — tai vis keliai, vieną iš kurių sudarytojai pasirenka, apsvaustę leidinio paskirtį, apimtį, pobūdį. S. ir V. Lyrovai pasirinko abėcėlinį išdėstymą — pagal išverstų kūrinių antraščių abėcėlę vertimo kalba. Jie atskirai grupuoja knygų bei analitinius aprašus iš rinkinių (1) ir po atskiriamao ženklo — analitinius aprašus iš periodinių leidinių (2). Abėcėlinis išdėstymas visada turi formalumo, arba jau bent neutralumo bruožų — tai patvirtina ir vertimų bibliografija. Tiesa, šis būdas leidžia plačiai taikyti suvestinį aprašą. Bet suvestinį aprašą taikyti galima, pavyzdžiui, dėstant medžiagą jos išspausdinimo chronologine tvarka ir kitais atvejais. Chronologinis vieno autoriaus vertimų pateikimas (po pirmosios publikacijos, šalia nurodant vėlesnes) atskleidžia jo kūrybos laipsnišką plitimą, o tai labai svarbus momentas ne tik literatūros mokslininkui. Abėcėlinis kūrinių išdėstymas bibliografijoje praktiškai neefektingas, nes kūrinių, ypač poezijos, antraštės vėrčiamos įvairiai, kai kada eilėraščių pluoštui suteikiamas bendras pavadinimas „Nauji eilėraščiai“ (pvz., įrašas Nr. 523), arba eilėraščių ciklas pagal pirmojo vertimo pavadinimą patenka į atitinkamą raidę, o likusieji vis tiek lieka užšifruoti. Todėl, pavyzdžiui, V. Mozūriūno kūryba rusų kalba (įrašai Nr. 1825—1898a) prasideda 1952 m. išleista poemėle vaikams „Vietnamo karys“, po to registruojami pavieniai kūriniai iš įvairių tematinų rinkinių, o atskirų kny-

gų leidiniai tarp jų „pasimeta“. Tikslniau, atrodo, analitinius aprašus ir iš periodikos, ir iš rinkinių grupuoti drauge (po knygų aprašų) arba bent jau atskirti analitinius aprašus iš rinkinių nuo knygų aprašų (jei sudarytojai išvėlgė esminius kokybinius skirtumus tarp analitinių aprašų iš periodikos ir rinkinių). Kitaip sunku išvengti tam tikros painiavos: V. Mozūriūno eilėraščiai „Plentu užė mašinos“ (įrašas Nr. 1876), „Pavasarinis pasveikinimas“ (įrašas Nr. 1879) ir kiti, išspausdinti almanache, pateko į aprašų iš periodinių leidinių poskyrį. Šiuo atveju tikslingiau pasielgti, grupuojant tautosakos vertimus į rusų kalbą (įrašai Nr. 2933—3063): pateikiamos knygos, po to — atskirai — analitiniai aprašai iš rinkinių ir publikacijos iš periodikos. Šis metodas išlaikytas, pateikiant tautosakos vertimus į visas kalbas. Abėcėlinis medžiagos išdėstymas vertimų bibliografijoje labiausiai pasiteisina, tik sudarant autorių eilę. Žinoma, chronologinis ar kitas medžiagos išdėstymo būdas verstų spręsti nemaža kitų problemų, tačiau suteiktų bibliografijai tam tikrų privalumų.

Gerai žinoma, kad V. Steponaičio „Tarybinė liuanika“ apima 1944—1946 metų medžiagą, o „Tarybinės liuanikos metraštis“ — nuo 1951-ųjų. Tad svarbu paaiškinti, kaip sudarytojai susidorojo su 1940 (II pusė) — 1943 m. ir 1947—1950 m. medžiagos bibliografavimu. Aptariant medžiagos atrankos į bibliografiją metodus „Pratarmėje“ (p. 6) kalbama, kad „pagrindą sudarė Lietuvos TSR Knygų rūmų fondai ir katalogai, taip pat visi bibliografiniai leidiniai, reguliariai arba tarpais registruojami 1940—1965 metų laikotarpio lietuvių literatūros vertimus...“ Apie vienintelį pilnai patikimą metodą — publikacijų šaltinių peržiūrėjimą de visu — „Pratarmėje“ plačiau nekalbama. Kad jis buvo taikomas, aišku vien iš gausių ir sudėtingų tekstologinių tyrinėjimų. Tačiau šis darbas daugeliu atvejų galėjo būti grindžiamas vienapusių patikrinimu de visu (vertimo antraštės, išaiškintos iš bibliografinių šaltinių, lyginimas su antrašte arba tekstu originalo

kalba) arba šiam darbui panaudota sukaupta „Tarybinės liuanikos metraštyje“ medžiaga.

S. ir V. Lyrovų darbas, surinkus tokią gausią ir išsamią vertimų medžiagą, tam tikru laipsniu atpalaiduoja bibliografus, ypač ruošiant personalijų bibliografijas, nuo didžiulės apimties darbo. Todėl svarbu bent apytikriai apčiuopti vertimų bibliografijos „patikimumo koeficientą“. Lyginant su kai kuriais bibliografiniais šaltiniais⁴ ir LTSR Valstybinės respublikinės bibliotekos lituanistikos skyriaus bibliografiniu aparatu, atrodo, jog praleidimų nedaug. Tačiau jų pasitaiko (pvz., E. Lebedienės sudarytoje K. Donelaičio bibliografijoje aprašai Nr. 180, 182 S. ir V. Lyrovų bibliografijoje neatsispindi). Kalbant apie perspaudž praleidimus, tenka pažymėti, kad jos neišvengiamos, bet neskurdina bibliografijos kokybiškai. Žymiai svarbiau nustatyti, ar bibliografijoje yra esminių praleidimų (pirmosios vertimo publikacijos tam tikra kalba; kito vertimo arba vertėjo publikacija; neišaiškinimas nė vieno vertimo ir tam tikrą kalbą, trečios ar ketvirtos ir t. t. leidinio laidos užfiksavimas, paliekant atviru klausimą: ar pirmojoje laidoje būta lietuviškų vertimų ir pan.). Šiuo atžvilgiu pasirinktinai patikrinus bibliografiją, pasitaikė rasti kai kurių praleidimų. Žinoma, jų neišvengiama nė vienoje bibliografijoje. Todėl priekaištauti sudarytojams už V. Sirijos Giras eilėraščio «Памятник Пушкину» praleidimą iš tokių šaltinių kaip «Бурят-Монгольская правда» (1949, 5 июня), «Семиреченская правда» (1949, 5 июня), arba V. Mozūriūno eilėraščio «Советский Вильнюс» iš «Советская Эстония» (1950, 4 апреля), «Советская Латвия» (1950, 16 мая), «Советская Абхазия» (1950, 18 августа) ir kitų būtų netikslu, nors aprašai ir atspindi minėtame Respublikinės bibliotekos aparate. Kitais atvejais praleidimai yra labiau esminio pobūdžio. Pavyzdžiui, įrašas

Nr. 3968 registruoja du S. Nėries vertimus į latvių kalbą iš žurnalo „Karogs“ 1941 m. Nr. 2. Tame pačiame žurnalo numeryje be S. Nėries eilėraščių dar spausdinami J. Baltušio, J. Grušo, V. Krėvės, Jono Marcinkevičiaus proza, trys K. Borutos, trys V. Montvilos eilėraščiai. Svarbu pažymėti, kad šiuo atveju ypač nukentėjo K. Boruta, V. Krėvė ir Jonas Marcinkevičius — neišryškinti liko jų vertimai dar į vieną kalbą. Kitų čia paminėtų autorių liko neatskleistos pirmosios tarybinio laikotarpio latviškosios publikacijos. Įrašas Nr. 1861 registruoja V. Mozūriūno eilėraščių „Komjaunuolė“, tuo tarpu šis J. Smelickovo išverstas eilėraštis buvo išspausdintas žurnale «Крестьянка» (1949, Nr. 1, p. 9), t. y. anksčiau, negu jis pirmą kartą fiksuojamas įrašė Nr. 1832. Tačiau čia vertėtų apsisوتي ties skirtingo pobūdžio praleidimais. Įrašas Nr. 2637 registruoja P. Cvirkos pasakos „Turtuolis ir vargšas“ rusiškąją įrašą iš M. Bogoliubskajos ir A. Tabenkinos sudarytos chrestomatijos 2-osios laidos (M., 1955), pažymint, kad 3-je ir 4-je laidose pasaka perspausdinama. Turint šiuos duomenis, vertėjo išsiaiškinti, ar pirmojoje laidoje pasaka buvo publikuojama, ir tada paieška būtų sėkminga (1-ji laida: M., 1948, p. 95—97). Tokių atvejų yra daugiau. Pavyzdžiui, įrašas Nr. 2639 fiksuoja P. Cvirkos „Deputato“ publikaciją iš 4—6 laidų, nepažymint, kad pirmojoje laidoje, išleistoje 1948 metais, šis apsakymas buvo publikuotas; įrašas Nr. 2685 — „Lakštingalos“ publikacija „Skaitiniuose“ nuo 7 iki 17 laidos, nepažymint pirmosios — 1945 metų — laidos publikacijos. Neužfiksuoti liko P. Cvirkos apsakymo „Vienas paveikslas“ ankstesnė 1943 metų publikacija (žr. įrašą Nr. 2712), jis išspausdintas «Дружба народов», kn. 9, 1943, p. 61—64, J. Janonio „Bedarbis“ ir „Kiaurą naktį, kiaurą dieną...“ (palyginti su Nr. 2888—2889) iš «Октябрь», 1941, Nr. 3, p. 67, taip pat nemaža lietuviškų pasakų,

⁴ Žukus V. Salomėjos Nėries kūrinių ir literatūros apie ją bibliografija. — Kn.: Literatūra ir kalba. T. IV—V., 1951, p. 351—503.

⁵ Lebedienė E. Kristijono Donelaičio bibliografija. V., 1964. 382 p.

tame tarpe ir S. Michalkovo eilėmis atkurtos pasakos „Šaltis ir šaltelis“ ankstesnioji laida (palyginti su įrašu Nr. 2989): Михалков С. Стихи.— Сказки.— Басни.— Калинин, 1950, p. 56—58.

Bibliografijos vartotojai, o ypač bibliografai, sudarinėjantys personalijos tipo mokslines-pagalbines rodykles, S. ir V. Lyrovų bibliografijai pasirodžius, gavo iš esmės patikimą kėlodį, nurodantį svarbius vertimų publikacijų šaltinius. Tačiau tai neatpalaiduoja jų nuo medžiagos peržiūrėjimo de visu, nes dalis bibliografijos įrašų įtraukta, nepatikrinus jų su šaltiniais. Ypač tai pasakytina apie 1940—1943 m. ir 1947—1950 m. medžiagą: jeigu visos bibliografijos „patikimumo koeficientas“ labai aukštas, tai paminėto laikotarpio medžiagą reikėtų vertinti kritiškiau. Sudary-

Lietuvos LTS Valstybinė
Respublikinė biblioteka

tojai neturėjo išsamesnių pirminių signalų iš lituaniką registruojančių šaltinių, o tuo pačiu ir galimybės išsamesniems tyrinėjimams.

Vertingas S. ir V. Lyrovų darbas davė pradžią suvestinėms vertimų bibliografijoms. Matyt, kad, kuriant šių leidinių sistemą, verta pagalvoti apie lietuvių literatūros vertimų į visas pasaulio kalbas retrospektyvinę bibliografiją. Leidinys „Lietuvių grožinė literatūra TSRS tautų kalbomis“ ateityje turėtų būti leidžiamas, apimant medžiagą kas dešimtmetį. Jis bus laukiamas ir naudojamas mokslo ir praktikos reikmėms ne tik literatūros istorikų ir teoretikų, bet ir spaudos, leidyklų, paskaitų darbe, jau nekalbant apie kasdienines bibliografų reikmes.

A. Lukošūnas

Įteikta

1969 m. vasario mėn.

Laucevičius E. Popierius Lietuvoje XV—XVIII a. T. 1—2. V., „Mintis“, 1967. (Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka. Gamtos mokslų ir technikos istorijos komisija prie Lietuvos TSR Mokslų akademijos Prezidiumo).

Filigranologijos mokslui, padedančiam nustatyti nedatuotų dokumentų, knygų parašymo arba išleidimo datą, patikrinti senų dokumentų autentiškumą, pastaruoju metu skiriama daug dėmesio. Pasaulinėje literatūroje žinoma daugiau kaip 3 tūkstančiai filigranologijos veikalų: šioje srityje dirba nemaža mokslininkų, rengiami tarptautiniai popierininkystės istorikų pasitarimai, simpoziumai.

Deja, Lietuvoje iki pastarojo meto ši problema buvo veik visai netyrinėta. Todėl su dideliu dėmesiu mūsų visuomenė sutiko E. Laucevičiaus kapitalinį dviejų tomų veikalą „Popierius Lietuvoje XV—XVIII a.“ Jo autorius — žymus popieriaus istorijos specialistas, žinomas ne tik mūsų šalyje, bet ir užsienyje. Kaip rašo pats autorius, popieriaus istorija Lietuvoje jis pradėjęs domėtis prieš 25 metus, siekdamas sudaryti pirmąjį Lietuvoje vartoto popieriaus vandenženklį atlasą.

E. Laucevičiaus veikalas — tai didžiulis nepaprasto kruopštumo, atidumo, šimtų ir tūkstančių archyvinų dokumentų, knygų tyrinėjimo, jų lyginimo pareikalavęs darbas. Rašydamas jį, autorius susidūrė su mažai tyrinėta bei neapibendrinta Lietuvos popieriaus pramonės istorija, popieriaus gamybos technikos klausimais ir pan. Jeigu kai kurie šių klausimų kartais ir buvo paliesti užsienio, ypač lenkų, istorikų darbuose, tai ne visada jie buvo teisingai ir objektyviai nušviesti. Todėl monografijos autoriui teko savarankiškai spręsti visą kompleksą problemų, susijusių su popieriaus istorija Lietuvoje. Tai, kas analogiškose filigranų atlasuose sudaro tik įžangą, E. Laucevičiaus monografijoje išaugo į didžiulę moksliskai argumentuotą popieriaus istorijos Lietuvoje studiją.

Monografijos autoriui yra gerai žinoma gausi iki šiol pasirodžiusi literatūra nagrinėjamu klausimu, kurią jis plačiau naudo-

ja, sprendamas rūpimas problemas. Greta to autorius gausiai operuoja įvairiuose archyvuose, bibliotekose, senuose spausdintuose šaltiniuose surinkta ir išstudijuota medžiaga. Gilus istoriografinės ir archyvinės medžiagos ištyrimas, gausi pirmąkart panaudota faktinė medžiaga leido autoriui padaryti naujų moksliskai argumentuotų išvadų, atmesti mokslininkų, anksčiau rašiusių popieriaus istorijos Lietuvoje klausimais, veikaluose pasitaikančius klaidingus teiginius.

Pirmasis monografijos skyrius skirtas popieriaus gamybos technologijai aptarti. Čia nagrinėjamas Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje vartotos popieriui gaminti žaliavos klausimas, smulkiai aprašomas gamybos procesas, įrankiai, vandenženklių gamybos būdai, jų formos, popieriaus rūšys, jų kainos ir kt. Nagrinėjant kiekvieną šių klausimų, remiamasi ne vien Lietuvos medžiaga, bet paprastai duodama ir trumpa vieno ar kito klausimo istorija Europos ir net platesniu mastu. Pavyzdžiui, čia sužinome, kokia apskritai buvo vartojama žaliava popieriui gaminti Europoje, kokie buvo gamybos įrankiai ir pan. Toks fonas kiek išplečia studijos apimtį, tačiau, nesant atitinkamos literatūros lietuvių kalba, jis yra reikalingas ir įdomus, be to, padeda geriau suvokti popieriaus istorijos Lietuvoje problemą. Monografijoje Lietuvos popieriaus pramonė tarsi suaugo su kaimyninių kraštų popieriaus gamyba.

Nemaža vietos E. Laucevičiaus veikale skiriama vandenženklių sąvokai ir paskirtičiai nusakyti, taip pat jų atsiradimo istorijai nušviesti. Autorius įrodo, kad vandenženklis buvo ne tik popieriaus dirbtuvės ženklas, kaip įprasta manyti, bet kartu galėjo turėti ir platesnę prasmę — žymėti popieriaus rūšį, formatą, o vėliau (XVIII a.) turėti net estetiškas funkcijas. Autorius įspėja tyrinėtojus, kad vandenženkliuose gali atsispindėti ir tokie smulkūs faktai, kaip naujo meistro darbo pradžia, popieriaus rūšies pakitimas ir pan.

Veikale autoriui teko patyrinėti ir vandenženkliuose pavaizduotus herbus, nes

mūsų spaudoje jie iki šiol nenušviesti, o jų nežinojimas, kaip konkrečiais pavyzdžiais nurodo autorius, klaidindavo ir ateityje gali klaidinti Lietuvos spaudos ir popieriaus tyrinėtojus.

Autorius, remdamasis užsienio šalių vandenženklių tyrinėtojų metodais, pirmąkart suskirsto Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje vartoto popieriaus vandenženklus pagal jų amžių į 4 grupes.

Antrasis monografijos skyrius nušviečia popieriaus gamybos istoriją Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje.

Čia autorius, remdamasis archyvine medžiaga, pateikia naujų duomenų apie Vilniaus, Kauno ir kitų Lietuvos vietovių popieriaus dirbtuves, patikslina jų įkūrimo, veiklos datas ir kt. Čia galima rasti medžiagos apie tokių dirbtuvių pajėgumą, darbininkų skaičių, gaminamo popieriaus kokybę ir pan. Norint nustatyti kiekvieną tokį faktą, autoriui prireikė kruopščių tyrinėjimų. Monografijos autoriui kruopštumo iš tiesų nestigo, nors ir ne visais atvejais jam pavyko rasti pakankamai medžiagos visų Lietuvoje veikusių popieriaus dirbtuvių istorijai.

Skyrelyje „Vandenženklių paaiškinimai“ autorius atliko didžiulį darbą — išsifravo ir datavo vandenženklus, rastus Lietuvoje vartotame popieriuje. Skyrelyje pateikiama žinių, kur pirmąkart pavartotas popierius su vienu ar kitu vandenženklis, kurios Vakarų Europos, Rusijos popieriaus dirbtuvės jį vartojo, ar buvo toks vandenženklis vartojamas Lietuvoje (kieno, kada, jo paplitimo ribos), ar jis žinomas mūsųose tik iš importinio popieriaus. Tokios žinios turi didelę praktinę vertę senųjų dokumentų, knygų ir pačių vandenženklių tyrinėtojams.

Filigranai, kaip minėta pradžioje, daugiausia naudojami nedatuotų dokumentų, knygų amžiui nustatyti bei jų autentiškumui įrodyti. Tačiau kai kurie tyrinėtojai menkina vandenženklis reikšmę dokumento parašymo ar knygos išspausdinimo datai nustatyti, motyvuodami tuo, kad dokumentas gali būti parašytas arba knyga išspaus-

dinta ir užsigulėjusiam popieriui. Todėl beveik visuose popieriaus istorijos ir filigranologijos darbuose nagrinėjamas ir popieriaus užsigulėjimo klausimas. Popieriaus užsigulėjimo klausimas keliamas ir E. Laucevičiaus darbe. Autorius čia pateikia Č. M. Brikės apskaičiavimus dėl popieriaus užsigulėjimo (XVI a. vidutinis popieriaus užsigulėjimo laikas 5 metai), popieriaus istorikų S. Klepikovo ir M. Kukuškinos išvadas apie popieriaus užsigulėjimą Rusijoje (XVIII—XIX a. 70% popieriaus užsigulėdavo ne ilgiau, kaip 2 metus) ir kt. Popieriaus užsigulėjimo procentų Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje autorius čia nedavė, bet, atrodo, siūlo tyrinėtojams pasinaudoti Č. M. Brikės ir S. Klepikovo bei M. Kukuškinos išvadomis.

Studijos pabaigoje pateikiami keli pavyzdžiai, kaip vandenzenklių duomenys ir popieriaus dirbtuvių istorija įgalino patikslinti keliolikos Lietuvoje išleistų knygų leidimo duomenis, nustatyti dokumentų falsifikacijas (1588 m. Lietuvos Statuto kontrafakcijos klausimas ir kt.). Panašių atvejų mūsų spaudos istorijoje gali pasitaikyti daugiau, ir tada svarbiu patikimu moksliniu-informaciniu šaltiniu galės būti ši E. Laucevičiaus monografija, nes autorius ne tik kritiškai vertina ankstesnių lietuvių spaudos, popieriaus tyrinėtojų darbus, bet ir moko popieriaus tyrinėjimo metodikos, perteikia savą, kaip tyrinėtoją, patyrimą.

Autoriaus tyrinėjimus apie popieriaus pramonę Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, jo prekybą papildė ir pagyvina gausus (31 pozicijos) priedų skyrius, t. y. svarbesnių archyvinų dokumentų iš įvairių archyvų publikacijos.

Antrąją E. Laucevičiaus monografijos dalį sudaro didžiulis 4277 vandenzenklių atlasas, kuris, be ankščiau minėtų atvejų, įdomus ir kaip grafikos meno sritis.

Pasinaudoti atlasu tyrinėtojams padės išsamus pagalbinis-informacinis aparatas. Tai įtrauktą į atlasą vandenzenklių sąrašas su dokumento bei knygos parašymo vietos ir metų nurodymu bei pažyma: kur, kurioje

bibliotekoje arba archyve saugomas dokumentas; vandenzenklių atvaizdų dalykinė rodyklė; vandenzenkliuose įrašytų pavardžių inicialų ir vietovių pavadinimų abėcėlinė rodyklė; vandenzenkliuose esamų metų sąrašas ir kt.

Didžiai vertinant šią E. Laucevičiaus monografiją, norisi pareikšti ir vieną kitą pastabą bei pageidavimą.

Autorius įtikinamai kritikuoja spaudoje paplitusią nuomonę, kad Kėdainių spaustuvės darbu pagyvinti buvo įsteigta ir Kėdainių popieriaus dirbtuvė, be to, įrodo, kad ir Ostroge spausdinami leidiniai nesietini su Ostrogo popieriaus fabriku. Būtų buvę gera, jei mažiau žinančiam skaitytojui autorius būtų paaiškinęs, kodėl ir vienoje, ir kitoje vietoje nebuvo vartojamas vietinis, o importinis popierius. Antra vertus, jeigu popieriaus poreikalavimo didėjimas nesietinas visų pirma su spaudos plėtojimu, kaip teigia E. Laucevičius, tai norėtųsi, kad autorius šiame darbe būtų kiek plačiau palietęs ir popieriaus vartojimo klausimą.

Jau minėjome, kad, nušviečiant Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės popieriaus dirbtuvių istoriją, ne apie visas jas autoriui pavyko rasti pakankamai medžiagos. Dėl kai kurių E. Laucevičiaus nurodytų popieriaus dirbtuvių, nesant faktinės medžiagos, iš viso galima abejojti. Vienu jų egzistavimas grįžtinamas leidimais tokias dirbtuves statyti (pvz., Vilniaus septintoji (p. 64), Minsko popieriaus dirbtuvė (p. 89), nors nežinia, ar jos buvo pastatytos, kitas autorius spėja buvus iš vietovių Papernė (ar Papernia) pavadinimo (Veprių popieriaus dirbtuvė, p. 80; Ciziškių, p. 81; Jašiūnų, p. 82; Bitenio, p. 95; Suvalkų, p. 102). Nėra abejonės, jog pats autorius supranta, kad tokie duomenys yra tik prielaida, o ne argumentas teigti apie vienos ar kitos popieriaus dirbtuvės buvimą, nors visas jas autorius deda greta tikrai buvusių. Tokios dirbtuvės monografijoje turėtų būti išskirtos: nurodytos, pavyzdžiui, po neabejotinai įrodytų dirbtuvių aprašymų ar pan.

Pateikdamas atskirų Lietuvos popieriaus dirbtuvių istoriją, autorius nesilaiko monografijos pavadinime nurodytą chronologinių rėmų ir rašo apie dirbtuves, kurios buvo įsteigtos tik XIX a. Tai, pavyzdžiui, Vilniaus septyntoji (p. 64) bei aštuntoji (p. 65), Anglininkų (p. 77), Katišių (p. 78), Klečkauskių (p. 79), Ežeronių (p. 101) popieriaus dirbtuvės. Taigi, monografijos pavadinimas kiek klaidina skaitytoją. Antra vertus, ir susipažinus su visu darbu, lieka neaišku, ar autorius čia pateikė visų (ar tik kai kurių) XIX a. pirmosios pusės Lietuvos popieriaus dirbtuvių istoriją.

Atrodo, neišvengta kai kur pasikartojimų. Pavyzdžiui, su tais pačiais H. Lovmianskio teiginiais polemizuojama p. 14 ir 43 (apie tai, kad pirmoji Vilniaus popieriaus dirbtuvė sietina su Skorinos spaustuve), p. 14 ir 51 (kad XVI—XVII a. Lietuva daugiausia vartojo lenkų gamybos popierių), tas pačias A. Kaveckos-Gryčovos mintis apie Kėdainių popieriaus fabriko ryšį su Kėdainių spaustuve autorius paneigia p. 43—44 ir 82. Tačiau tai tik redakcinės smulkmenos, kurių beveik visada galima užtikti stambiame veikle.

Skyriaus „Popieriaus gamybos istorija Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje“ išva-

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko universitetas
Bibliotekinininkystės katedra

История исторической науки в СССР. Доктябрьский период. Библиография.
М., «Наука», 1965, 703 с.

Sparčiai gausėjant pokario metais istorijos mokslo literatūrai, kaskart darosi sunkiau joje orientuotis be kruopščiai paruostų bibliografinių rodyklių. Tuo, matyti, ir galima paaiškinti svarbių istorijos bibliografijos darbų išleidimą pastaraisiais metais. Jų skaičiai priklauso ir recenzuojamajai bibliografija.

Bibliografija skirta knygoms, straipsniams ir recenzijoms apie istorijos mokslo raidą Rusijoje iki Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos suregistruoti. Visą bibliografinę medžiagą knygoje suskirstyta

dose pateikta duomenų, kurie nieko bendra neturi su išvadomis (pvz., popieriaus dirbtuvių mokinio pakėlimo į pameistrius ceremonija, Basino popieriaus dirbtuvės aprašymas). Tokie faktai turėjo atsispindėti kitoje monografijos vietoje.

Autorius šiame darbe panaudojo gausią literatūrą popieriaus istorijos, jo gamybos technikos ir filigranologijos klausimais; atrodo, ji daug gausesnė, negu nurodyta išnašose. Todėl būtų labai naudinga turėti šiame kapitaliniame veikle ir išsamią bibliografiją. Tai būtų didelis palengvinimas kitiems spaudos, popieriaus istorijos tyrinėtojams.

Baigiant dar kartą tenka pabrėžti šio E. Laucevičiaus darbo teorinę, metodinę ir praktinę reikšmę. Neabejotina, kad tai bus viena svarbiausių parankinių knygų archyvų, bibliotekų ir muziejų darbuotojams, istorikams. Malonu, kad ši monografija su didžiuliu dėmesiu sutikta ir teigiamai specialistų įvertinta tarptautiniu mastu. Vadinasi, šiuo veikalu lietuvių mokslas įnešė svarų indėlį į pasaulinę popieriaus bei filigranologijos istoriją.

V. Stonienė

Įteikta
1968 m. lapkričio mėn.

į tris dalis: pirmą dalį — bendras skyrius (p. 11—108), antrą — literatūra apie mokslo įstaigų ir draugijų veiklą istorijos srityje (p. 109—190) ir trečią — literatūra apie atskirus istorikus (p. 191—620). Be to, knyga turi įžangą (p. 5—10), autorių bei pavadinimų rodyklę (p. 621—688) ir santrumpų sąrašus (p. 689—695). Bibliografijon įtraukta istorinė literatūra, paskelbta dabartinėse Tarybų Sąjungos teritorijos ribose iki 1963 metų. Iš viso užregistruota maždaug dvylika tūkstančių pozicijų, be to,

suvestinio aprašo dėka, daugelis jų turi po kelis ir net keliolika pavadinimų.

Recenzuojamos bibliografijos išleidimas yra reikšmingas įvykis mūsų istorijos moksle. Ji jau susilaukė plataus atgarsio tarybinėje¹ ir užsienio² spaudoje. Specialistai, iš esmės teigiamai vertindami šį darbą, kartu nurodė ir nemaža trūkumų, kurie, jų nuomone, gerokai sumenkina šio svarbaus leidinio vertę. Bibliografijos nepilnumas laikomas vienu iš pagrindinių jos trūkumų. Joje visai nenurodyta literatūra, išleista už TSRS ribų, praleista nemaža žinomų istorikų (vien tik Ukrainos apie 30), o jų vietas užima rašytojai, kritikai, valstybės veikėjai ir visuomeninės minties atstovai. Leidinyje daug pašalinės, apskritai istorinės, bet ne istoriografinės medžiagos, neišlaikytas nuoseklumas, atrenkant medžiagą, o pati medžiaga ne visada teisingai sugrupuota, nurodyti archyvai ir mokslo įstaigos, kurie niekad neegzistavo ir pan.

Šią bibliografiją svarbu išnagrinėti vienu, iki šiol nepaliestu, požiūriu — kiek ji yra susijusi su Lietuvos istorijos mokslu, kiek joje sukaupta medžiaga atspindi Lietuvos istorijos mokslo raidą Lietuvoje iki Spalio revoliucijos.

Lietuvos istoriografijos bibliografija knygoje įdėta TSRS tautų istoriografijos skyriuose. Lietuvos, Latvijos ir Estijos istoriografijos bibliografija, apjungta knygoje į Pabaltijo skyrių, užima 25 (80—81, 181—185, 463—480) puslapius.

Vargu ar tikslinga buvo apjungti Lietuvos istoriografijos bibliografiją kartu su Latvijos ir Estijos į vieną — Pabaltijo — skyrių. Kaip žinoma, iki Spalio revoliucijos Lietuva neįėjo į Pabaltijo geografinę-administracinę sąvoką. Ji kartu su Baltarusija sudarė atskirą administracinę vienetą,

kuris buvo vadinamas Šiaurės vakarų, arba Vakarų krašto vardu. Pabaltijo gi kraštas (Ostsee — provinzen, Остзейский, Прибалтийский край) buvo vadinama tik Latvija ir Estija. Todėl būtų buvę tikslingiau grupuoti Lietuvos istoriografijos bibliografiją viename skyriuje su Baltarusijos, kuri kelis šimtmečius buvo Lietuvos valstybės dalis ir glaudžiai siejosi su ja visu savo ekonominiu bei kultūriniu gyvenimu. Būtent taip ir padaryta „TSRS istorijos mokslo istorijos apybraižose“³, kur Lietuvos istoriografija išdėstyta kartu su Baltarusijos arba nurodoma, kad reikia žiūrėti skyrių ir apie Baltarusiją.

Dėl tokio suskirstymo veltui ieškotume knygoje medžiagos apie Lietuvą bendrame Pabaltijo istoriografijos skyriuje (p. 78—79). Nė vienas čia nurodyto 21 darbo neliečia Lietuvos istorijos. Užtat Baltarusijos istoriografijai priskirti J. Golovackio (Nr. 1119), A. Milovidovo (Nr. 1122) ir kitų darbai, kuriuose yra žymiai daugiau medžiagos Lietuvos, negu Baltarusijos istorijai.

Kadangi recenzuojama bibliografija turi parodyti istorijos mokslo procesą, jo ilgą ir prieštarągą kelią, tai jos pilnumas yra vienas svarbiausių jai keliamų reikalavimų. Deja, šio reikalavimo bibliografija nepatenkina — tai galima spręsti jau iš pirmosios jos dalies. Čia įdėtame skyrelyje „Lietuvos istoriografija“ (p. 80—81) užregistruota tik vienuolika darbų. Pasigandame tokių žinomų veikalų, kaip A. Maciūno „Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje“ (K., 1939), R. Puzino „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. pradžioje“ („Senovė“, I, K., 1935, p. 157—188), P. Tarasenko „Lietuvos archeologijos medžiaga“ (K., 1928), V. Kamienieckio „Litva w literaturze his-

¹ 1.—Ярославич Д. Недоліки важливого видання.—«Архіви України», 1966, № 2, с. 77—83; 2.—«Советская библиография», 1966, № 4, с. 53—56 (С. Фейгина); 3.—«Военно-исторический журнал», 1966, № 5, с. 97—99 (А. Зильberman); 4.—«Вопросы истории», 1966, № 6, с. 157—159 (А. А. Рындзюнский и Д. Тарасюк).

² 1. — „Byzantinoslavica“. Praha, 1966, Nr. 2, p. 358—362 (A. Florovskij); 2. — „Kritika“, Cambridge, 1966, Nr. 2, p. 28—29 (D. Field); 3. — „Slavic review“. Baltimore, 1967, Nr. 4, p. 701 (E. Buist); 4. — „Deutsche Literaturzeitung“, Berlin, 1967, Nr. 9, p. 858.

³ Очерки истории исторической науки в СССР. Т. 1—3. М., 1955—1963.

torycznej rosyjskiej" („Przegląd historyczny“, t. VIII, 1909, p. 222—234) ir kt.

Bibliografijos nepilnumas upači išryškėja antrojoje jos dalyje, kuri, matyti, yra višų svarbiausia. Čia pateiktą literatūros sąrašą apie Vilniaus archeologijos komisiją ir Senienų muziejų (p. 183) reikėtų papildyti A. Kirko darbu «Перечневый каталог предметов в Виленском музее древностей» (В., 1858), leidiniu «Дневник заседаний комиссии для разбора предметов, находящихся в Виленском музее древностей» (В., 1865) ir dviem P. Hiltibranto straipsniais («Виленский вестник», 1866, № 16; 1868, № 145). Pastarajame leidinyje medžiagos apie Vilniaus archeologijos komisiją ir Senienų muziejų galima rasti žymiai daugiau (žr. 1860, Nr. 5—6, 30, 47; 1863, Nr. 6, 56, 84; 1865, Nr. 26, 60 ir kt.).

Dar mažiau nusisekęs skyrelis apie Lietuvoje veikusias archeografijos komisijas (p. 182). Čia nurodytos 2 pozicijos — bendros, 9 — apie Vilniaus komisiją seniesiems aktams tirti bei leisti ir 3 — apie Vilniaus mokyimo apygardos komisiją šiaurės vakarų Rusijos istorijos dokumentams leisti. Iš pateiktų anotacijų matyti, kad dar trys pozicijos (Nr. 2952, 2954 ir 2963) turėjo būti priskirtos prie bendrųjų. Dviejų leidinių (Nr. 2959 ir 2960) reikėjo nurodyti autorių — D. Dovgialą, nes jį nurodo Vilniaus archeografijos komisija savo leidinio 39 tomo viršelyje ir tyrinėjės komisijos veiklą R. Mienickis.

Literatūros sąrašę pasigendama vienintelio specialaus veikalo apie Vilniaus archeografijos komisijos veiklą — R. Mienickio monografijos „Wileńska komisja archeograficzna“, paskelbtos 1925 m. Vilniuje. Be to, šiame skyrelyje turėjo būti paminėti bent dar trys svarbūs Lietuvos archeografijos istorijai darbai⁴.

Labai jau kuklus darbų sąrašas apie Lietuvos archyvus (p. 183). Visi čia nurodyti darbai liečia tik vieną — Vilniaus centrinį senųjų aktų — archyvą. Tuo tarpu Lietuvoje archyvų būta žymiai daugiau, o savo pradžia kai kurie jų siekia netgi XIV amžių. Prie tokių archyvų priklauso Vilniaus kapitulos archyvas, šiuo metu saugomas Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos rankraštyne. Apie jį rašė J. Kraševskis⁵, V. Zahorskis⁶, S. Kutčeba⁷, O. Haleckis⁸, V. Abramavičius⁹ ir kiti¹⁰ tyrinėtojai.

Visiškai nepaminėtas Lietuvos Didžiosios kunigalkštystės valstybinis archyvas — Lietuvos Metrika. Esanti šiame archyve medžiaga yra pagrindinis šaltinis Lietuvos praeičiai tirti. Mokslininkai jau seniai domisi Lietuvos Metrika ir apie ją sukurta gausi literatūra.

Kadangi recenzuojamoje knygoje nėra bibliografinių duomenų apie seniausius ir svarbiausius Lietuvos archyvus, tai tuo labiau negalima jų tikėtis apie mažesnius ir vėlesnius mūsų archyvus. O jų Lietuvoje buvo ne vienas ir beveik apie kiekvieną jų galima rasti keletą didesnių ar ma-

⁴ Ясинский М. Обзор последних изданий Виленской археографической комиссии. Киев, 1893; Коялович М. Виленские археографические издания.— «Журнал Министерства народного просвещения», 1872, № 8, отд. 2, с. 364—372; Н. К. Новые документы, относящиеся к истории Северо-Западной Руси.— «Отечественные записки», 1869, № 8, отд. 2, с. 276—291.

⁵ Kraszewski J. Wilno od początków jego do roku 1750. T. 4. W., 1842, p. 84—87.

⁶ Zahorski W. Katedra Wileńska. W., 1904, p. 174—180.

⁷ Kutčeba S. Historia źródeł dawnego prawa polskiego. T. 2. Lwów, 1926, p. 437—440.

⁸ Halecki O. Na marginesie najdawniejszych dyplomów Katedry Wileńskiej. — „Ateneum Wileńskie“, 1935, T. 10, p. 44—70.

⁹ Abramavičius V. Vilniaus kapitulos archyvas. — „Mokslas ir gyvenimas“, 1960, Nr. 12, p. 38—39.

¹⁰ Ptaszycki S. Encyklopedia nauk pomocniczych. Cz. 1. Lublin, 1922, p. 249—254.

Chwałewik E. Zbiory polskie. Wyd. 2. T. 2. Warszawa—Kraków, 1927, p. 489—491.

Semkowicz W. Losy archiwum Katedry Wileńskiej. — „Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności“, T. 48, Kraków, 1947, Nr. 4, p. 134—135.

žesnių darbėlių. Tenka pastebėti, kad netgi apie Vilniaus centrinių senųjų aktų archyvą pateiktos žinios yra labai nepilnos. Prie šiame skyrelyje nurodytų šešių pozicijų reikėtų prijungti mažiausiai dar dešimt. Tai V. Biržiškos „Lietuvos archyvai“ („Knygos“, 1922, Nr. 2—3, sklt. 149—152), K. Jablonskio „Archyvai“ (Lietuviškoji enciklopedija, T. I. K., 1933, sklt. 961—967), J. Karvasinskos „Odtworzenie archiwów dawnej Rzeczypospolitej“ (Pamiętnik V powszechnego zjazdu historyków polskich. T. I. Lwów, 1930, p. 169—179), R. Mienickio „Wyzyskanie wileńskich akt władz centralnych litewskich“ (ten pat, p. 231—240) ir „Archiwum państwowe w Wilnie“ (Kn.: Wilno i Ziemia Wileńska. T. II. W., 1937, p. 126—130). Šio archyvo istorijai taip pat skirti N. Gorbacevskio¹¹, A. Milovidovo¹², V. Bondarenkos¹³ ir kitų¹⁴ darbai.

Antroje bibliografijos dalyje (p. 184—185) nurodyta literatūra ir apie Lietuvos mokslo draugiją, skyrusią savo veikloje daug dėmesio Lietuvos istorijai. Tačiau ir čia didesnę literatūros dalis apie šią draugiją bei jos veiklą į sudarytą sąrašą nepateko. Nepaminėtas nė vienas iš trijų A. Merkelio straipsnių („Vairas“, 1932, Nr. 4; „Lietuvos aidas“, 1932, Nr. 78—79; „Mūsų Vilnius“, 1937, Nr. 16), praleisti V. Alseikos („Naujoji Romuva“, 1937, Nr. 16), M. Alseikaitės (ten pat, 1940, Nr. 14) ir kiti straipsniai. Bene daugiausia medžiagos apie Lietuvos mokslo draugijos veiklą teikia jos pačios leidinys „Lietuvių tauta“ (Kn. I, d. 1—4, V., 1907—1910; Kn. II, d. 1—4, 1913—1919), kuriame buvo specialus skyrius „Iš Lietuvių mokslo draugijos kronikos“. Ši svarbi medžiaga liko taip pat nenurodyta. Pamiršti ir Lietuvos moks-

lo draugijos įstatai¹⁵, kurie paprastai prie kitų draugijų nurodomi.

Trečiojoje bibliografijos dalyje, kuri savo apimtimi yra visų didžiausia, suregistruota literatūra apie atskirus istorikus. Bibliografinės rodyklės (personalijos) sudarytos tik 20-čiai Lietuvos istorikų. Lietuvos istoriko sąvoką bibliografijos sudarytojai traktavo plačiaja prasme, t. y. prie Lietuvos istorikų priskirti ne tik lietuviai, bet ir Lietuvoje gyvenę (J. Kračkovskis, I. Sprongis) arba tyrinėję Lietuvos istoriją (A. Benzenbergeris, A. Prochaska) kitataučiai. Gaila, kad šio teisingo požiūrio į Lietuvos istoriografiją bibliografijos sudarytojai darbo eigoje faktiškai atsisakė. Liko nepaminėti netgi tokie rusų istorikai, kaip M. Liubavskis, F. Leontovičius, S. Beršadskis ir I. Lapo, kuriems Lietuvos istorija buvo pagrindinis jų tyrinėjimo objektas, o aukščiausius mokslo laipsnius bei vardus jie gavo išimtinai už darbų iš Lietuvos istorijos.

Žymiausių Ukrainos teisės istorikų — M. Vladimirsckio-Budanovo, M. Jasinskio, J. Malinovskio ir N. Maksimeikos darbai taip pat buvo skiriami feodolinei Lietuvai, bet ir jie Lietuvos istoriografijos skyriuje neminimi. Keista, kad netgi pirmiau minėtose „TSRS istorijos mokslo istorijos apybraižose“, kuriomis turėjo vadovautis bibliografijos sudarytojai, Lietuvos istoriografijai priskirti istorikai recenzuojamoje bibliografijoje kažkodėl praleisti. Bibliografijon nepateko šie aptarti „Apybraižose“ istorikai: M. Lietuvis, A. Rotundus, M. Strijkovskis, M. Dogelis, Ž. Onacevičius, J. Jaroševičius, A. Presniakovas ir V. Pičeta. Tačiau Lietuvos istorijos tyrinėtojų sąrašas tuo dar nebūtų išsemtas. Jį tektų papildyti dar visa virtine istorikų. Tai J. Lasickis, A. Volanas, P. Roizijus, M. Balinski

¹¹ Гorbачевский Н. Каталог древним актовым книгам. В., 1872, с. I—XXVI.

¹² Миловидов А. Виленский центральный архив.— В кн.: Виленский календарь на 1903 год. В., 1902, с. 133—147.

¹³ Бондаренко В. Центральный государственный архив Литовской ССР.— «Вопросы истории», 1951, № 2, с. 155—156.

¹⁴ Юбилей Виленского центрального архива.— «Виленский вестник», 1902, № 79; О деятельности Виленского центрального архива (ten pat, 1869, № 40).

¹⁵ Устав Литовского ученого общества в Вильне. В., 1909.

J. Kraševskis, E. Tiškevičius, L. Jucevičius, A. Janulaitis, P. Klimas, S. Matulaitis, J. Šliupas ir daugelis kitų.

Lietuvos istorikų sąrašas yra nepilnas ne tik savo apimtimi, bet ir apie juos pateikta medžiaga. Kai kurių istorikų personalijose užregistruota tik dalis esamos apie juos ir jų darbus literatūros. Tai leidžia daryti išvadą, kad bibliografijos sudarytojai ne visai tiksliai nustatė atrankos kriterijus. Negalint dėl vietos stokos papildyti šios bibliografijos dalies turima medžiaga, čia savo nuomonei paremti bus apsiribota tik vienu kitu pavyzdžiu.

Bibliografijos sąrašė apie Antaną Aleką (p. 465) pasigendame istoriko B. Dundulio straipsnio „A. a. prof. kan. Antanas Aleka“ („Ateitis“, 1930, Nr. 8—9, p. 361—365), A. Voldemaro recenzijos apie jo „Lietuvos istoriją“, išleistą 1919 m. Kaune antrąja laida („Mūsų senovė“, kn. 1, K., 1921, p. 103—114) bei autoriaus atsakymo recenzentui (ten pat, kn. 3, 1922, p. 438—444).

Daug straipsnių praleista apie dr. Joną Basanavičių. Jų tarpe: J. Balio „Basanavičiaus tautosakos darbai“ („Akademikas“, 1937, Nr. 3, p. 58—61), A. Merkelio „Darbai apie dr. J. Basanavičių“ („Lietuvos aidas“, 1932, Nr. 37), E. Zablockienės „D-ras J. Basanavičius — kraštotyrininkas“ („Gimtasai kraštas“, 1937, Nr. 1, p. 80—83) ir J. Šliupo „J. Basanavičius ir „Aušra““ („Mūsų Vilnius“, 1937, Nr. 4—5, p. 68).

Kiek išsamesnis darbų sąrašas pateiktas apie Simoną Daukantą. Bet ir jį reikėtų papildyti tokiais straipsniais, kaip S. Matulaičio „Atminimas apie Daukantą“ („Varpas“, 1890, Nr. 1, p. 3—4), A. Kalniaus „Daukanto pažūros į kalbos ir tautos santykius“ („Židinyš“, 1939, Nr. 11, p. 515—528), K. Grigo „Simonas Daukantas — lietuvių tautosakos rinkėjas, leidėjas ir vertintojas“ (kn.: Iš lietuvių kultūros istorijos. T. I. V., 1958, p. 270—286) bei M. Lukšienės (įžang. straipsnis kn.: Simonas Daukantas, V., 1955, p. 3—35).

Labai jau negausi knygoje bibliografinė medžiaga (vos šešios pozicijos) apie daugiatojoms „Lietuvių tautos istorijos“ autorių

Teodorą Narbutą (p. 475). Nenurodyta išsami šio jo veikalų recenzija Vilniaus leidinyje („Wizerunki i roztrząsania naukowe“, 1835, Nr. 12, p. 88—113) bei dvi J. Kraševskio recenzijos (Tygodnik Petersburski, 1836, Nr. 70—71 ir Athenaeum, I, W., 1841, p. 193—194). Kalbant apie T. Narbutą, kaip Lietuvos istoriką, negalima nepaminti A. J(anulaičio) straipsnio „Teodoras Narbutas — Lietuvos istorikas“ („Tarybų Lietuva“, 1944, gruodžio 3 d.), R. Šalūgos „Bychovco kronika“ — (Lietuvos TSR MA darbai, serija A, 1(6), 1959, p. 149—154), J. Gr. „Teodor Narbutt w 75 rocznicę zgonu“ („Kurjer Wileński“, 1939, Nr. 279), A. Sniežkos „Dziejopisarz narodu litewskiego“ („Ziemia Lidzka“, 1936, Nr. 9, p. 9—10), V. Maciūno „Lituanistinis sąjūdis...“, J. Lebedžio „Simonas Stanevičius“ (V., 1955, passim) ir kitų autorių darbų.

Recenzuojamoje bibliografijoje nemaža klaidų ir netikslumų. Ypač apstu jų kelio-likoje puslapių, skirtų Lietuvos istoriografijos bibliografijai. Pavyzdžiui, p. 466 (Nr. 8146) pažymėta, kad M. Gustačio knygelė apie J. Basanavičių turi 36 puslapius. Iš tikrųjų ji ji turi tik 32 puslapius. Klaidingas šios knygelės puslapių skaičius nurodytas taip pat „Lietuviškoje enciklopedijoje“ (T. 2, K., 1934, sklt. 1438), iš kur jis, matyti, nepatikrinus de visu, ir buvo perkeltas. L. Giros straipsnis ir atspaudas apie Lietuvį mokslo draugiją (p. 184, Nr. 3004) turi ne 43, o 14 puslapių, M. Brenšteino studija apie Dioniją Pošką (p. 475, Nr. 8333) — ne 1113 puslapių, o tik 112 ir viena lentelė.

J. Totoraicio straipsnis apie A. Vijuką-Kojalavičių (p. 463, Nr. 8091) atspausdintas „Tiesos kelyje“ ne 1929, o 1928 m., R. Mackevičiaus studijėlė apie T. Narbutą (p. 475, Nr. 8320) išleista Vilniuje ne 1933, o 1939 m., A. Nezabitausko straipsnis apie E. Volterį (p. 469, Nr. 8215) išspausdintas ne pirmojoje, o penktojoje „Tauta ir žodis“ knygoje. Nepagrįstai sutapatinami du P. Sležo straipsniai apie A. Aleką (p. 465, Nr. 8128). Tai du visai skirtingi straipsniai: pirmasis jų, išspausdintas „Židinyje“ (1930,

Nr. 7, p. 69—71), yra tik nekrologas, kai tuo tarpu antrasis („Athenaeum“, T. II, Nr. 1, K., 1931, p. 37—88) — plati studija apie A. Alekno gyvenimą ir veiklą su pilna jo darbų bibliografija.

Darbe pasitaiko aprašo klaidų. I. Kisino darbelis (p. 469, Nr. 8214) skirtas E. Volterio *bibliografijai*, o ne *biografijai* (!). Leidinys «Пятидесятилетие Виленской комиссии для разбора и издания древних актов (с. 182, № 2959)» pavadintas «50-летие... Древнего архива».

Neteisingai aprašytas G. Rutenbergo (ne T. Rutenbergo) darbas (p. 471, Nr. 8261) apie S. Daukanta, paskelbtas 1922 m. Kaune lietuvių kalba ir tais pačiais metais Berlyne rusų kalba. Iškraipytas I. Jonyno straipsnio pavadinimas (p. 476, Nr. 8340) apie A. Prochaską ir klaidingai nurodyti puslapiai: vietoj p. 441—459 čia pažymėta p. 441—450. Į I. Jonyno straipsnio puslapių skaičių įterptas neegzistuojantis Jono Yčo straipsnis apie A. Prochaską (Nr. 8339).

Tyrinėjusio Lietuvos istoriją G. Ptašickio mirties metai knygoje nurodomi du kartus (p. 476 ir 591) ir abu kartu klaidingai. Jis mirė ne 1934 ar 1935, o 1933 m. gruodžio 20 d. (žr. jo atminimui skirtą tomą „Archeion“, XII, Warszawa, 1934). Lietuvos miestų Magdeburgo teisės tyrinėtojas T. Taranovskis gimė ne 1876, o 1875 m., A. Alekno gimimo metai pastaruoju metu žymimi 1872, o ne 1873. Visiškai nenurodyti I. Lapo ir M. Jasinskio mirimo metai, nors jau seniai paskelbta, kad pirmasis jų mirė 1944, o antrasis — 1935 m. Biografiniai duomenys apie I. Sprogį (1833—1918) pateikti Latvijos enciklopedijoje¹⁶, tačiau bibliografijos sudarytojams ji kažkodėl liko nežinoma, nes sumaišyti I. Sprogio gimimo metai, o mirties metai visai nenurodyti.

Bibliografijos pabaigoje pridėta pavardžių rodyklė, kurioje yra nemaža pralei-

dimų. Antai prie M. Gruševskio (p. 637) nėra pozicijų Nr. 1081, 1082, 1109, 5203, 5206, 5212, o prie T. Taranovskio (p. 676) iš viso nurodytos tik trys pozicijos, tuo tarpu aštuonios (Nr. 901, 4124, 5112, 5400, 5966, 7432, 9519 ir 10 306) praleistos. Leidinyje daug korektūros klaidų ir lietuviškų žodžių iškraipymų, kuriuos galima buvo nesunkiai pašalinti.

Bibliografijoje visai nėra duomenų apie pagalbinius istorijos mokslus Lietuvoje — chronologiją, diplomatiką, numizmatiką, paleografiją, sfragistiką ir kt. Kiekvienas šių mokslų jau turi savo didesnę ar mažesnę specialiąją literatūrą.

Bibliografijoje atskirai suregistruota literatūra apie istorijos mokslo tyrinėjimus ir dėstymą universitetuose bei aukštesiose mokyklose.

Veltui ieškotume leidinyje duomenų, svarbių Lietuvos archeologijos ir etnografijos istorijai, šaltinių mokslui, atskiriems Lietuvos istorijos laikotarpiams bei svarbesnėms problemoms. Savo pradinėje pakopoje Lietuvos, kaip ir daugelio kitų šalių, istoriografija vystėsi kronikų ir metraščių forma. Deja, gausi literatūra šiuo klausimu taip pat nesurado vietos leidinyje.

Taigi, pareikštos pastabos rodo, kad recenzuojama bibliografija nesuteikia pilno vaizdo apie Lietuvos istorijos mokslo raidą iki Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos. Joje ne kartą pasigendame tokių duomenų, be kurių Lietuvos istoriografija negali būti nei teisingai suprasta, nei įvertinta. Tad Lietuvos istoriografijos bibliografijos paruošimas ir toliau tebelieka aktualus. Ji ne tik atpalaiduotų daugelį istorikų nuo bereikalingų ieškojimų ir laiko gaišinimo, bet ir būtų tvirtas tolesnių Lietuvos istorijos studijų pagrindas.

V. Raudeliūnas

Iteikta

1968 m. gruodžio mėn.

¹⁶ Latviešu konversācijas vārdnīca. T. 20. Rīga, 1940, sklt. 40245—40247.

Varšuvos Nacionalinės bibliotekos Knygos ir skaitymo institutas 1956 m. išleido pirmąją serijos „Iš skaitymo tyrimų“ („Z badań nad czytelnictwem“) knygą apie techninių mokyklų absolventų skaitymą. Šiandien jau turime 11 šios serijos leidinių.

Vienas tokių tyrinėjimų, rodančių šiuolaikinės Lenkijos kultūros sociologijos lygį, yra Janušo Ankudovičiaus knyga apie mažųjų miestų (miestelių) gyventojų skaitymą. Tai septintasis serijos leidinys. Jo reikšmingumas buvo pažymėtas ir mūsų bibliotekinėje spaudoje¹. Knygoje yra 5 skyriai, kuriuose nušviečiama tyrimo problematika, pateikiama miestelių charakteristika, nagrinėjama jų gyventojų sudėtis, darbo ir kitos veiklos pobūdis, kultūros įstaigų, masinės informacijos priemonių paplitimas, naudojimas bibliotekomis ir kitais skaitymo šaltiniais. Tyrimas atliekamas sociologiniu aspektu, koncentruojant dėmesį į kiekybinę visuomeninių grupių charakteristiką ir kultūrinio gyvenimo sąlygas. Jis priskiriamas pirmajai sociologinei skaitymo tyrimų krypčiai², kurios atstovai kaupia empirinius duomenis ir aiškina knygos paplitimą įvairiuose visuomenės sluoksniuose. Pagrindinis apžvelgiamojo darbo tikslas — parodyti knygos vietą šiuolaikinėje visuomenėje, jos santykį su radiju, laikraščiais, žurnalais, kinu, teatru, menine saviveikla ir kitomis masinės veiklos sritimis. Ieškoma santykio ir sąveikos sferų tarp ūkinio gyvenimo, demografinių veiksnių, miestelių³ ekonominių poreikių.

Medžiaga rinkta 1959—1960 m. Krokuvos ir Žesuvos vaivadijose. Pasirinkimą nulėmė didžiausias miestelių skaičius šiose vaivadijose, skirtingas jų urbanizacijos ir industrializacijos lygis, nepakankamas so-

ciologų dėmesys miesteliams, persipynę miesto ir kaimo bruožai, aiški kaimo gyventojų mažėjimo tendencija. Detalesnei analizei iš 51 atrinkti 8 tokie miesteliai.

Tiriamąjį objektą pasirinkimas pagal socialines-demografines sąlygas yra perspektyvus daugeliu atžvilgių. Susidaro galimybė nagrinėti miestelių vystymąsi istorinėje perspektyvoje, koncentruoti visą statistinę ir kitokią metodinę medžiagą. Autorius plačiau neaiškina ir nemotyvuoja pasirinktų metodų, techninių žinių kaupimo būdų ir apdorojimo principų. Jo veikale vyrauja statistinis metodas. Surinktos 1576 anketos, apklaustas kas dešimtas suaugęs, 18 metų ir vyresnis gyventojas. Renkant tiriamąją medžiagą, talkininkavo vietinės valdžios atstovai, mokytojai, bibliotekininkai. Informacija apie ištirtus miestelius surinkta pagal vieningą schemą, panaudoti prieinami valstybinių įstaigų dokumentai, kompetentingi asmenų pareiškimai. Atrinktos žinios apie esmingiausias miestelių gyvenimo problemas praeityje. Visi duomenys rinkti, autoriui apsilankius tuose miesteliuose. Atsiribota nuo papročių, religinio gyvenimo nagrinėjimo.

Tyrimui atrinkti miestelių charakteristika apima jų išskūrimą, gyventojų skaičiaus augimą ir pasiskirstymą, žemdirbystės, amatų, pramonės vystymąsi, kultūros ir kitų įstaigų veiklą. Išryškunami pakeitimai, įvykę pokariniu laikotarpiu. Bendrą ūkinės veiklos pagrindą sudaro žemdirbystė, amatai ir prekyba. Tiriama valstiečių ūkiai — nedideli (jų 3/4 yra iki 2 ha), nerentabilūs, tad jų gyventojai turi ieškotis darbo ne tik žemės ūkyje. Susidaro įvairios gamybinės kategorijos. Tai turi įtakos kultūrinio gyvenimo efektyvumui. Iškyla miesto kultūrinis

¹ Kancleris A. Skaitymo tyrimas Lenkijoje. — „Bibliotekų darbas“, 1968, Nr. 10, p. 36—37.

² Antroji tyrimo kryptis ieško ryšio tarp knygos ir skaitytojo, aiškina poveikį, jos turinio atspindį skaitytojo sąmonėje. Ji yra labiau susijusi su psichologija.

³ Miesteliai-gyvenvietės, turintys nuo 1,5 iki 5 tūkst. gyventojų ir atliekantys kultūrinių centrų vaidmenį. Rajonų centrai čia nepriskirtini.

poveikis kaimui. Kultūros įstaigos miesteliuose atsirado tik po karo arba per pastutinį 1960 m. dešimtmetį. Kino amžius yra čia jauniausias. Kino filmai pastoviai demonstruojami visuose miesteliuose, tačiau daugeliu atvejų aprūpinimo standartas ir aparatūra yra skirtingi. Seansai vyksta 3–6 kartus per savaitę. Repertuaras yra gana turtingas — per metus parodoma apie 100 naujų meninių filmų, kurie, deja, ateina čia gerokai pavėlavę.

Periodinę spaudą gyventojai prenumuoja ir perkasi kioskuose. Labiausiai skaitomi vaivadijų leidžiami dienraščiai ir žurnalai bei periodika vaikams. Pagal visas amžiaus ir išsilavinimo kategorijas 1–2 laikraščius ir žurnalus skaito iki 60% suaugusiųjų gyventojų. Profesinę spaudą skaito 22%. Trūkstant duomenų, kiek periodikos gaunama prenumeratos keliu, išsamiau parodyti jos populiarumą nepavyko. Taip pat neapskaičiuota, kiek leidinių tenka vidutiniškai vienam gyventojui.

Plačiau parodytas radiofikacijos lygis⁴, klubų, mokyklų ir kitų įstaigų kultūrinė veikla.

Kiekvienas tiriamas miestas turi biblioteką. Tai pagrindinis šaltinis, aprūpinantis gyventojus knyga. Knygų fonduose sukaupta nuo 5 iki 7 tūkst. bibliotekinių vienetų. Vidutiniškai vienam gyventojui tenka 1,2–3,9 knygos. Masinėse bibliotekose užregistruota 6,4–26% suaugusiųjų miesto gyventojų. Socialinis knygos diapazonas paraiškinamas, parodydamas asmeninių bibliotekų kiekį, apyvartą bibliotekose ir knygų prekybos tinkle.

J. Ankudovičiaus ir kitų tyrimai įrodė, kad knygos poveikis neįmanoma moksliskai pagrįsti, tiksliai nežinant laikraščių ir žurnalų, radijo, kino ir kitų masinės informacijos priemonių poveikio sferų. Jeigu anksčiau tokie tiriamieji darbai buvo atliekami izoliuotai⁵, tai miestelių skaitymo ana-

lizė įrodė kompleksinio nagrinėjimo būtinumą.

Aukštą preciziškumą, gilią diferenciaciją autorius yra pasiekęs, analizuodamas miestelių gyventojų klausimą, — pateikti bendri statistiniai duomenys apie gyventojų skaičių, jų pasiskirstymą pagal amžių, išsilavinimą, šeimos sudėtį, darbo pobūdį, pagrindines pajamas, migraciją, pastovią darbo vietą ir kt. Įdomių duomenų surinkta, siekiant išryškinti gyventojų viešąją nuomonę apie savo miestą, migracijos ir stabilizacijos tendencijas. 50% apklaustųjų nurodo, kad norėtų išvykti į didesnius miestus, nes jų gyvenamoje vietoje nėra tinkamo darbo, nestatomos gamyklos, trūksta pramogų ir pan. Pakeisti darbo vietą norėtų 40%. Labiausiai norėtų išvykti jaunimas (18–25 m.) ir aktyvesni gyventojai. Šiuos veiksnius autorius vertina kaip pirmaeilius, sprendžiant apie žmonių santykį su kultūra, gamybinės literatūros skaitymą.

Laisvalaikio analizė parodė, kad radijo, periodikos ir kino paklausa yra didesnė, negu knygos. Radijas turi 78,8% pastovių klausytojų, dienraščius skaito 71%, žurnalus — 58,5%, kiną lanko 54%, knygas skaito 48,6%. Mažesnis yra susidomėjimas saviveikla, teatru, savaitraščiais. Pasirodo, kad knygos miesteliuose nėra pradinis kultūros nešėjas.

Rezultatai kinta, imant skirtingas skaitytojų grupes. Pagal išsilavinimą yra šios skirtingos grupės: beraščiai — 3,1% visų tirtų gyventojų, nebaigę 8 klasių — 40,1%, baigę aštuonmetę mokyklą — 38,5%, vidurinę — 7,4%, spec. vidurinę — 8,9%, turintys nebaigtą aukštąjį mokslą — 0,4%, aukštąjį — 1,3%, trūksta duomenų — 0,3%. Pagal amžių yra šešios grupės: 18–25 m., 26–35 m. ir t. t. Pagal darbo pobūdį — darbininkai, valstiečiai, amatininkai, tarnautojai, pensininkai, namų šeimininkės ir kt. Pagal kvalifikaciją ir visuomenines ga-

⁴ Televizijos poveikis nenagrinėjamas, nes tiriamuoju laikotarpiu miesteliuose televizorių buvo tik vienetai.

⁵ Конгзельский Ю. Деятельность Института книги и чтения Национальной библиотеки в Варшаве по изучению проблематики книги, библиотек и чтения в Польше. — «Библиотекосведение и библиография за рубежом». 1968, вып. 25, с. 21.

mybines kategorijas — kvalifikuoti ir ne-kvalifikuoti darbininkai, valstiečiai, protinio darbo ir protinio-fizinio darbo darbuotojai.

Toks gyventojų suskirstymas turi principinę reikšmę, nustatant amžiaus, išsilavinimo, kvalifikacijos ir kitų veiksnių poveikį, jų įtaką knygų, dienraščių, savaitraščių, žurnalų skaitymui, aptariant radijo populiarumą ir mėgstamiausias laidas, atsiliepimus apie kino filmus, teatrų lankymą ir dalyvavimą meno saviveikloje. Grupinės gyventojų ypatybės (amžius, išsilavinimas, kvalifikacija ir kitos) modifikuojamos, sujungiant kelis požymius, ieškoma poveikio sferų ir santykių tarp jų. J. Ankudovičius tiksliai nurodo, kiek žmonių, pavyzdžiui, lanko kiną, kiek jų visai nelanko, kaip krinta lankomumo kreivė, didėjant amžiui, ir koks lankytojų procentas yra pagal išsilavinimą, kaip jie pasiskirsto pagal profesiją ir kvalifikaciją, kokie mėgstamiausi filmai ir t. t. Toks detalizavimas ir konkretumas leido autoriui išsiveržti iš užburto abstrakčių samprotavimų ratą.

Duomenys fiksuojami lentelėmis, diagramomis, schemomis, piešiniais, koordinačių ašyse išvedamomis kreivėmis. Tyrinėjant naudojami statistiniai bei matematiniai metodai.

Labai plačiai nagrinėjama knygos paklausa. Tai dinamiškas, greitai besikeičiantis reiškinys. Jo tyrinėtojai reiškia įvairias, kartais prieštaringas, nuomones. Vieni teigia, kad domėjimasi knyga nustelbia radijas, televizija, laikraščiai. Kitų nuomone, mažesnis domėjimasis knyga mažina domėjimąsi radiju ir pan.⁶ J. Ankudovičius nurodo, kad skirtingos nuomonės pasireiškia dėl nevienodų tyrimo prielaidų ir problemų iškėlimo skirtingų būdų.

Pokario metais domėjimasis knyga Lenkijoje žymiai padidėjo, demokratizuojant švietimą, plečiant įvairių bibliotekų tinklą. Išaugo skaitytojų skaičius bibliotekose. Sutinkant su autorium, kad netikslinga lygin-

ti radijo, televizijos ir kino paklausą su knygos paklausa, tenka pastebėti, kad knygos poveikis yra didesnis, negu laikraščių arba masinių iliustruotų žurnalų. Knyga, atlikdama daugiareikšmės funkcijas, apima žymiai platesnes intelekto ir emocijų sferas. Vien kiekybiniai rodikliai neišryškina knygos poveikio, jos suvokimo ypatybių. Tarybinė tyrinėtoja M. Nabatova pažymi⁷, kad empiriniai metodai dažniausiai panaudojami, aiškinant tik skaitymo proceso organizavimą ir apimtį. Rezultatų skurdumą, tiriant skaitymo procesų kokybę, nurodo ir J. Ankudovičius⁸.

Knygų skaitymas — skaitytojo kultūrinio aktyvumo matas. Skaitymo aktyvumas įvairiose visuomeninės grupės yra nevienodas. Jis priklauso nuo visuomeninės-gamybinės įvairių regionų struktūros, nuo urbanizacijos laipsnio. Kultūrinę knygos funkciją visų pirma atlieka grožinė literatūra. Tiriant knygos paklausą miesteliuose, paaiškėjo, kad didelė dalis gyventojų aplamai neskaito knygų. Tačiau ir skaitančiųjų tarpe buvo tokių, kurie per pastaruosius metus nebuvo perskaitę nė vienos knygos. Neskaitančiųjų skaičių galime padidinti iki 58,8%. Tolesnių duomenų autorius nekoreguoja, remdamasis vien tik gyventojų atsakymais. Daroma išvada, kad knygų skaitymas esąs gana menkas. Didesnis skaitomumas Krokuvos vaivadijoje motyvuojamas aukštesniu išsilavinimu ir urbanizacijos lygiu, didesniu skaičiumi jaunimo. Kiti veiksniai turį tik antraeilę reikšmę. Didelė dalis neskaitančiųjų vidurinių mokyklų absolventų rodo, kad vidurinė mokykla neišugdo pastovių skaitymo poreikių. Skaitymo išsivystymu pasižymi protinio darbo žmonių kategorija.

Žymiai skiriasi kvalifikuotų ir nekvalifikuotų darbininkų skaitomumas (54,8—34,8%). Mažiausiai skaito valstiečiai ir pensininkai. Domėjimasis knyga palaipsniui mažėja, didėjant amžiui. Jaunimas skaito kur kas aktyviau.

⁶ Kubin J. Rola prasy, radia i televiziji. Kraków, 1963, p. 103.

⁷ Nabatova M. Некоторые вопросы методики изучения чтения.— «Библиотекосведение и библиография за рубежом». 1968, вып. 25, с. 67.

⁸ Ankudowicz J. Z. badań nad czytelnictwem.— „Bibliotekarz“, 1964, Nr. 5, p. 135—139.

J. Ankudovičius pasitelkia įvairius įrodymus, kad knyga nepakankamai vertinama visuomenėje, kad aiškiai nesugebama naudotis slypinčiais joje lobiais. Palyginus vyrų ir moterų skaitomumą, pasirodė, kad lytis nevidaina čia ypatingo vaidmens. Atsižvelgiant į moterų namų ruošos apkrovimą, ribotesnį laisvalaikį, jų skaitomumo 47% (vyrų 51%) yra pakankamai geras rodiklis.

Moterų skaitomumo analizė kelia kai kurių abejonių, nes vien kiekybinė sudėtingų reiškinių analizė, nebandoma prasiskverbti giliau, gali gerokai suklaidinti. Subjektyvus apklaustųjų skaitomumo įvertinimas, kaip tai pripažįsta ir pats autorius, verčia susilaikyti nuo kategoriškų sprendimų bei absoliučių apibendrinimų.

Kur kas ryškesnis yra knygų skaitomumo skirtumas tarp „centro“ ir „priemiesto“. Jeigu „centre“ knygų skaitytojų yra 58,9%, tai „priemiestyje“ — tik 44,4%. Šie duomenys parodo, žinoma, vidurkį. Kai kuriuose miestuose šis skirtumas yra dar didesnis.

Bendras skaitomumas yra 6 knygos per metus. Aktyvių skaitytojų⁹ yra 28%. Aktyvesni skaitytojai valstiečiai per metus perskaito tik 7—12 knygų, tuo tarpu kai dirbantys protinį darbą — 24 knygas.

Nagrinėjant knygų paplitimą, turimas galvoje jų įsigijimas knygynuose, asmeninių bibliotekų būklė, knygų skolinimasis iš pažįstamųjų ir naudojimas biblioteka. Noras turėti savą knygų biblioteką vertinamas kaip tikrai kultūringo žmogaus poreikis. Tai vienas jautriausių kultūrinio aktyvumo rodiklių.

Ištirtų apskričių statistika rodo, kad išlaidos knygoms neviršija 30 zlotų (apie 2 rub.) vienam gyventojui per metus. Nepramoninė apskrityje — mažiau kaip 10 zlotų. Tik 5 ištirtuose miesteliuose yra knygynai, kurie priklauso žemiausiajai knygų prekybos tinklo kategorijai. Miestelių gyventojai perkasi knygų daugiau, negu apskrityse. Per metus, pagal statistiką, išleidžiama 25—70 zlotų¹⁰.

Daugiausia perkami vadovėliai ir knygų vaikams. Informacija apie knygų pirkimą nurodo orientacines žinias apie asmenines bibliotekas. Jų lygis žemas, turinys atstiktinis. Knygos laikomos senų daiktų sandėliuose, dėžėse koridoriuje, lagaminuose, žemiausiuose lentynų skyriuose. Tik 2/3 asmenų teigė turį knygas namuose. Pastebimas aiškus dėsningumas, kad intensyviai skaitantys žmonės turi ir asmenines bibliotekas. Gausesnius knygų rinkinius turi tik inteligentai. Asmeninių bibliotekėlių analizė aiškiai rodo, kad knyga ir praetyje nebuvo dažnas svečias namuose. Tai aiškiai rodo skaitymo tradicijų stoką. Pagaliau, negalima laikyti 1—20 knygų rinkinio biblioteka. Tokie rinkiniai sudaro 41,6%.

J. Ankudovičiaus tyrimas sprendžia dar vieną opų ir ginčytiną klausimą — kokia yra knygų apyvarta pažįstamųjų tarpe, iš kur skolinamos knygos? Pagal optimalius duomenis maždaug 60% skaitančiųjų apsieikia knygomis su draugais bei kaimynais. Maždaug pusė žmonių, besinaudojančių biblioteka, nevengia ir šios formos. Knygas skolinasi daugiausia protinio darbo atstovai. Namų šeimininkės, nors ir palaikydamos įvairius kaimynystės ryšius, šiuo knygų šaltiniu nesinaudoja. Turintieji aukštąjį išsilavinimą skolinasi knygas ribotai — daugiausia stengiasi patys jas įsigyti.

Bibliotekomis naudojasi tik 26% suaugusiųjų gyventojų, nors kiekvieniame mieste yra valstybinė biblioteka, mokyklų, įstaigų bibliotekos. Atskiros gyventojų grupės nevienodai domisi biblioteka. Daugumas skaitytojų yra protinio darbo atstovai. Jaunimas nuo 18 iki 25 metų sudaro 25% bibliotekų skaitytojų. Valstiečių skaičius neviršija 3%. Iš bendro miestelių skaitančiųjų rato galima išskirti 21% skaitytojų, kurie skaito aktyviai ir pastoviai, naudodami visas skaitymo galimybes. Aiškiai matyti, kad bibliotekų galimybės išnaudojamos nepilnai. Tai patvirtina ir tokie faktai, kad 3/4 jaunimo

⁹ Aplamai imant, skaitytojas yra vadinamas aktyviu, jeigu jis per mėnesį perskaito 2 knygas.

¹⁰ Vienos knygos kainos vidurkis Lenkijoje — maždaug 15 zlotų. Per metus įsigijama nuo 2 iki 5 knygų.

biblioteka nesinaudoja. Šitokia situacija aiškinama dvejopai: 1) biblioteka atlieka pozityvų vaidmenį — jeigu jos nebūtų, skaitomumas būtų dar mažesnis; 2) būtina žymiai išplėsti bibliotekos poveikio sferą, naudojant visas galimybes.

Skaitymo šaltinių analizei recenzuojamame darbe yra būdingi visapusiškumas ir naujas problemos supratimas. Iki šiol vyravęs ištikinimas, kad iš bibliotekos poveikio sferos galima spręsti apie visuomenės skaitomumą, čia yra sugriaunamas. Naudojimosi bibliotekine knyga galimybės iš viso mažai tenagrinėjamos. Taigi J. Ankudovičiaus darbas atveria šioje srityje tolesnes mokslinės analizės galimybes.

Skaitymo turinio nagrinėjimas sutelkiamas į labiausiai skaitomą literatūrą, klasikinę ir šiuolaikinę grožinę literatūros populiarumą. Nežinant Lenkijos leidyklų darbo ypatybių, bibliotekų komplektavimo profilio, fondų sudėties, pagaliau, nacionalinės kultūros ir literatūros, skaitymo tradicijų, psichologinių bei kitų veiksnių, susijusių su skaitymu, neįmanomi išsamesni apibendrinimai. Pasirodo, kad labiausiai skaitoma yra senoji lenkų literatūra, turi pasisekimą taip pat kriminaliniai romanai. Ypatingą reikšmę autorius skiria komunikatyvumo faktui, kai nuo vaikystės įgytos žinios apie nacionalinės literatūros klasikus vėliau plečiamos ir gilamos mokykloje ir už jos ribų. Šiuolaikinę lenkų ir užsienio literatūrą yra nepopuliari ir mažai skaitoma. Tai rodo ne tik mėgstamų autorių pasirinkimas. Gana efektyviai yra čia naudojamas ir kitas tyrimo būdas: interviu metu atžymima, kokie autoriai yra skaitytojui žinomi iš sudaryto žymiausių dabartinių lenkų ir užsienio rašytojų sąrašo. Išvardytų autorių veikalus galima gauti kiekvienoje bibliotekoje.

Vilniaus Valst. V. Kapsuko universitetas
Bibliotekininkystės katedra

76 asmenys iš šimto visiškai nežinojo nei nurodytų autorių, nei jų knygų pavadinimų, niekada apie juos nebuvo nei girdėję per radiją, nei skaitę spaudoje.

Susumavus rezultatus ir nustatčius knygos vietą visuomenėje paaiškėjo, kad 33% visų tirtų miestelių gyventojų domisi visomis kultūrinės veiklos sferomis: skaito knygas, klauso radiją, lanko kiną ir pan. Iš jų 65% yra neperžengę 45 metų amžiaus ribos, 40% — baigę bent vidurinę mokyklą.

Kitos grupės naudojasi viena, dviem arba trimis kultūrinėmis institucijomis ir masinės informacijos priemonėmis. 7,6% visiškai nesidomi ir nepareiškė domėjimosi kultūriniu gyvenimu. Tai daugiausia seni žmonės, beraščiai, mažai lankę mokyklą. Gausiausiai šiai grupei atstovauja valstiečiai, namų šeimininkės ir pensininkai. Didelis skaičius Lenkijos miestelių asmenų, neskaitančių nei spaudos, nei knygų, yra rimta problema.

Konstatavęs aiškų faktą, kad išsilavinimo laipsnis, amžius ir užsiėmimas turįs įtaką žmogaus ryšiui su kultūra, J. Ankudovičius atskleidžia konkretų šių ypatybių pasireiškimą, nurodo kiekybinį ir kokybinį jų santykį, išryškina tipiškiausius variantus, įtikinamai interpretuoja įvykusias permainas, knygos poveikio visuomenei dinamiką.

Atliktas tyrimas leidžia daryti išvadas apie komplektavimo pobūdį, fondų struktūrą, knygos propagandos kryptis, aktyvinant neskaitančiąją visuomenės dalį.

J. Ankudovičiaus veikalas vertingas šiuolaikinės kultūros interpretatoriams. Svarbus jis yra ir mūsų respublikos metodiniams bei moksliniams centrams, kurie ieško mokslinių darbo organizavimo principų, žengia pirmuosius žingsnius, tiriant tarybinį skaitytąją.

P. Saudargas

Įteikta
1968 m. gruodžio mėn.